

УДК 811 (100): 378.14:63

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ФАХІВЦІВ-АГРАРНИКІВ

Костриця Наталія Миколаївна,

д-р пед. наук, доц.

Національний університет біоресурсів та природокористування України

Лінгвокультурологічний підхід до навчання української мови фахівців-аграрників ґрунтується на визнанні культурного концепту як базової одиниці культури. Репрезентовано концепт *ЗЕМЛЯ* як один із найвиразніших мовно-естетичних знаків національної культури в контексті сільськогосподарської діяльності. Визначено основні види завдань з української мови за професійним спрямуванням, які формують національно-мовну свідомість фахівців-аграрників.

Ключові слова: лінгвокультурологія, лінгвокультурологічний підхід, концептуальна картина світу, мовна картина світу, концепт, асоціації, метафоричне мислення.

Постановка проблеми. В останні десятиріччя ХХ ст. відбувся стрімкий перехід лінгвістики до антропоцентричної парадигми, який стимулював динамічний розвиток міждисциплінарних галузей гуманітарних досліджень. У межах даної парадигми з'явилися нові напрями, "орієнтовані на культурний чинник у мові і на мовний чинник у людині" [Телия 1996, 8], серед них чільне місце посіла лінгвокультурологія. Динамічний розвиток антропоцентричної парадигми сприяв появі лінгвокультурологічного підходу, який змінює уяву про вивчення мови як культурного явища. Цей підхід до навчання української мови дає можливість інтерпретувати мовну семантику як результат культурного досвіду, тобто "Бачити мовну одиницю в якості не тільки репрезентанта конкретного мовного рівня, що володіє характерними граматичними ознаками, але й одиниці культурної пам'яті народу" [Красных 2002, 36].

Лінгвокультурологічний підхід до навчання української мови за професійним спрямуванням передбачає актуалізацію ментальних та аксіологічних компонентів сільськогосподарської діяльності, відображених у мові як етнокультурному феномені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема вивчення мови як культурознавчої дисципліни знайшла відображення у наукових розвідках таких вчених, як: Н. Бабич, О. Біляєва, О. Горошкіної, Т. Донченко, С. Єрмоленко, С. Карамана, Л. Мацько, В. Мельничайка, М. Пентилюк, О. Семенов, Т. Симоненко, М. Стельмаховича та ін.

Актуальність вітчизняних лінгвокультурологічних та етнолінгвістичних студій засвідчена у фундаментальних наукових працях Н. Д. Арутюнової, В. Воробйова, П. Гриценка, І. Голубовської, В. Жайворонка, В. Кононенка, В. Маслової, Ю. С. Степанова, В. Телії, В. Фурманової та ін.

Мета статті. Окреслити методичні засади вивчення української мови за професійним спрямуванням студентами вищих сільськогосподарських навчальних закладів на засадах лінгвокультурологічного підходу.

Виклад основного матеріалу. Лінгвокультурологічний підхід до дослідження проблем взаємозв'язку і взаємодії мови та культури пов'язаний з вивченням національної картини світу, мовної свідомості, особливостей ментально-лінгвального комплексу в системному їх розгляді як "сукупності одиниць (лінгвокультурем), які утворюють польові структури" [Воробьев 1997, 4].

В. Кононенко зазначає, що лінгвокультурологічний підхід до предметної сфери залучає тексти у їхніх різновидах та виявах як результат дії людської свідомості з національно-орієнтованою формою вираження [Кононенко 2008, 26]. На думку М. Алефіренко, духовна та матеріальна культура, вербалізовані артефакти формують мовну картину світу [Алефіренко 2010, 32].

У лінгвістиці існує значна кількість визначень поняття "мовна картина світу". Зокрема, В. Маслова під мовною картиною світу розуміє "загальнокультурне надбання нації, яка чітко структурована, багаторівнева. Саме мовна картина світу зумовлює комунікативну поведінку, розуміння зовнішнього світу й внутрішній світ людини. Вона відображає спосіб мовленнєво-мисленнєвої діяльності, характерної для тієї чи іншої епохи, з її духовними, культурними та національними цінностями" [Маслова 2004, 71].

В. Манакін поняття "мовна картина світу" трактує як "...відображений засобами мови образ свідомості – реальності, модель інтегрального знання про концептуальну систему уявлень, які репрезентуються мовою" [Манакін 2004, 46]. Вчений наголошує на необхідності розмежування мовної картини світу та концептуальної, або когнітивної, моделі світу, що є основою мовного втілення, словесної концептуалізації сукупності знань людини про світ.

Переважна більшість дослідників зазначають, що концептуальна картина світу засобами мови перетворюється у мовну. Суттєву різницю між концептуальною та мовною картинами світу вчені вбачають у засобах створення: перша використовує поняття й уявлення, а друга – мовні одиниці.

Ю. Караулов вважає концептуальну картину світу універсальнішою, впорядкованішою, стійкішою та системнішою. Щодо мовної картини світу, то на його думку, вона фрагментарна, більш рухома, відображає постійні зміни в докільлі. Спільним для обох моделей існування світу вчений вважає існування лексики у свідомості носія [Караулов 1976, 273–274].

За допомогою спеціальної лексики мова може виражати й експлікувати інші її картини світу. Зокрема, у мовній картині світу можна виділити більш часткові картини, кожна з яких відрізняється мовною своєрідністю. Наприклад, в контексті професійної діяльності фахівців-аграрників.

Споконвічна хліборобська праця витворила свій світ уявлень, своє самобутнє розуміння явищ навколишньої дійсності. У свідомості людей, які працювали і працюють на землі, складається та передається із покоління в покоління свій образ мовної картини світу (див табл. 1).

Таблиця 1

Предметні сфери формування мовної картини світу фахівців-аграрників

Професійна культура	Культура	Етнокультура
Професійні наукові знання	Знання	Народні знання
Природне середовище	Довкілля	Природні стихії
Сфера взаємодії природи і суспільства (виробництва) в професійній діяльності	Ноосфера	Зв'язок людини з природою

Професійна культура	Культура	Етнокультура
Науковий світогляд	Світогляд	Українознавчий світогляд
Галузь економіки	Господарство	Домашнє господарство
Основні та оборотні фонди сільського господарства	Засоби виробництва	Земля та сільськогосподарський реманент
Аграрник	Ремесло	Хлібороб
Метеорологічні прогнози	Календар	Народно-господарський календар
Польові, городні, технічні культури, дерева, кущі, квіти	Символіка	Дерево Життя, дерево Роду, рослини-символи
Професійна етика	Мораль	Звичаєве право
Професійні свята	Традиції	Народні звичаї, обряди, свята
Професійна мова	Код культури	Народна мова

У процесі номінації створюється мовна картина світу, ключовим елементом якої є слово. Людина володіє словником не на рівні значень, а на рівні смислів, тобто концептів і концептуальних ознак. "Концепти – це ніби згустки національнокультурних смислів, вивчення яких допомагає виявити особливості світосприйняття народу, представити концептуальну та національну картину світу" [Маслова 2004, 67].

На думку М. Пименової, "концепти – це одиниці концептуальної системи в їх відношенні до мовних виразів, в них міститься інформація про світ. Ця інформація відноситься до актуального та віртуального стану світу. Концепт – це уявлення про фрагмент світу. Таке уявлення (образ, ідея, символ) формується загальнонаціональними ознаками, які доповнюються ознаками індивідуального досвіду та особистої уяви. Концепт – це національний образ (ідея, символ), ускладнений ознаками індивідуального уявлення. На матеріалі мовних одиниць розглядаються способи представлення концептів у функціональному аспекті та за допомогою їх ознак" [Пименова 2004, 44].

У мовній картині світу фахівців-аграрників земля має статус різнопланово конотованої одиниці, оскільки належить до стрижневих світоглядних кодів національної культури. У цій номінації найвиразніше виявляється мовний досвід колективного сприйняття землі як реалії навколишнього світу та основи національного ландшафту, способу господарювання, а відповідно – добробуту. Як зазначає Г. Булашев "до землі український народ, як народ передовсім землеробський, почуває глибоку повагу, яка подекуди межує з обожненням" [Булашев 1992, 268].

Номінація земля наповнена багатим змістом із розгалуженою системою контекстуальних варіантів та емоційно-експресивних оцінок, а його лексико-семантична структура засвідчує динаміку від конкретно-предметного до поняттєвого значення. Образ землі постає в різних іпостасях: як багатий, родючий ґрунт, як рідна земля, як жива істота, як мірило цінностей, як бажана мрія, як покарання, як засіб існування: "Земля – найбільше щастя – більше за любов, за життя. Земля найбільший скарб – більший за золото і коштовні речі. Земля – сон мільйонів поколінь, казкове привабливе єство, містична сила космосу, наснага слабих і дужих. Золото, краса, любов, молодість і вічний учитель мудрості! От що земля!" (У. Самчук).

Важливим практичним інструментом презентації концепту *земля* під час вивчення курсу "Українська мова за професійним спрямуванням" фахівцями-аграрниками є система лінгвокультурологічних завдань на асоціативне і метафоричне мислення, творчих та пошукових. Наведемо приклади різних видів завдань.

За допомогою асоціацій мова вербалізує мовну картину світу. В контексті сказаного О. Залевська зазначає: "Вербальні асоціації відображають результати доступу через слово до інформаційного тезаурусу індивіда, за ними лежить багатогранний досвід (чуттєвий і раціональний, індивідуальний і соціальний), що забезпечує "вихід" на картину світу у всій різноманітності зв'язків та відношень" [Залевская 2005, 286].

Приклади завдань на асоціативне та метафоричне мислення.

Завдання 1. Сформуйте асоціативне мікрополе ключових слів та висловів на позначення поняття "земля".

Завдання 2. Поясніть значення метафор.

1. *Да такої земельки, мов каша гречана: хоч бери ложкою і дітей годуй!* (М. Стельмах).

2. *Ех, і земелька ж то! Хоч бери і ножем замість масла намазуй на хліб* (М. Стельмах).

3. *Масний подільський чорнозем, на якому посади дитину – і дитина виросте* (М. Стельмах).

Завдання 3. Які асоціації викликають у Вас метафори з фрагменту тексту?

1. *Попід лісом бездоріжжям прямує чоловік, ледве чутно ворухачи губами, і тепер земля прислухається до перестуку краплин і лічби хлібороба. Він міряє землю не поспіль, а по урочищах, тримаючи в пам'яті усі кроки довжини і ширини* (М. Стельмах).

2. *Я [Ганна] ж просила пана, щоб все було по-доброму, – простягає руки до чоловіка [Івана], і враз дужий удар приклада валить її на розкислу вулицю. В темряві стогоном озвалася земля, а на ній заворушився темний вузол, що називається його дружиною* (М. Стельмах).

3. *Земля прислухалася до придорожніх пісень і вухатими соняшниками, і вусатим ячменем, і втомленим житом, що ніяк не може нагодувати рід людський* (М. Стельмах).

4. *Коли волами ореш, помітив, і земля краще пахне, бо до середини її, до живця добираєшся...* (М. Стельмах).

5. *Над тихою святковою землею високими золотими мазками починається ранок* (М. Стельмах).

6. *Він [Іван] кинув коні, запряжені в борони, і чимдуж побіг до матері, яка, здавалося, вросла в обвіяну сизувату землю* (М. Стельмах).

7. *Коли запахне відталою землею і березовим соком, птиці, розколихуючи м'яку сонячну основу, приносять на святкових крилах вологе, іще з волохатим туманцем тепло* (М. Стельмах).

В. Телія наголошує, що за мовною картиною світу завжди стоїть соціокультурна картина світу: "Мова замальовує через систему своїх значень та їхніх асоціацій концептуальну модель світу в національно-культурні кольори" [Телія 1996, 177].

Завдання 1. Виконайте соціально-культурологічні коментарі до уривків текстів.

1. *Яка ти розкішна, земле, – думала Маланка. – Весело засівати тебе хлібом, прикрашати зелом, завітчати квітами. Весело обробляти тебе. Тільки тим ти недобра, що не горнешся до бідного. Для багатого пишасяси красою, багатого годуєш, зодягаєш, а бідного приймаєш лише в яму... Але ще дочекають наші руки обробляти свої ниви, свої городи, свої садки... Поділять тебе, земле, ой, поділять... І моєму дадуть... Годі тоді рибку ловити... Хоч-не-хоч, а йди, пане добродзею, до плуга... Ох, боже, боже, хоч на старість зазнати того щастя – дитину свою вивести в люди... (М. Коцюбинський, "FATA MORGANA").*

2. *Земля, земля, земличка!..*

Скільки труда, жури вона завдає... Особливо тим, котрі її не мають. Єдина мета життя, єдиний потяг у простого чоловіка – придбати кавалочок землі!

Ой, яка то радість, коли наймит стане "своїм газдом", господарем! Коли придбає земличку, хоч і таку, як петечок на котру може сказати: "Моя земля!"

Як шкода, що дуже-дуже обмаль людей на світі, яким дана така радість! Бо людей так багато, а землі так мало!..

Но, но! Справа стоїть не зовсім так. Землі, тої землиці є досить. Якраз стільки, що кожному було б (О. Маркуш "Виміряли землю").

Завдання 2. Поясніть уривок тексту Б. Харчука "Хліб насущний" з позиції сьогодення. *Знаєш: земля – всеїдна. Вона переїдає тіло, кістки, залізо. Але вона не переїдає надії. Навпаки, земля родить надії. – І нишком:– З-під плуга.*

Людина-землероб відрізняється від інших людей потягом до землі, що в свою чергу накладає відбиток на характер і поведінку людини, формує специфічну ментальність. Цей природно-біологічний зв'язок був і залишається не лише умовою процвітання землеробства, але й чинником, супутнім формуванню і відтворенню деяких базисних людських цінностей, що дозволяють говорити про елементи особливої моралі, властивої землеробові. На наш погляд, відтворити перелічені якості, риси, цінності, які притаманні землеробові, допоможуть творчі завдання.

Приклади творчих завдань.

Завдання 1. Прочитайте текст і дайте психологічну характеристику українця-землероба?

Гарна була земля.

У своїх барвах жива й свіжа, шкода лиш, що не говорила.

Івоніка любив її. Він знав її в кожній порі року і в різних її настроях, мов себе самого. Вона пригадувала чоловіка й жаждала жертви.

Як була люта, боявся її більше, як почорнілого неба, що віщує тучу. А бувала люта, коли надармо ожидала дощу, що мав її скропити, коли тижнями надармо тужила за холодними ситими краплями води, і замість води жевріюче проміння сонця випивало її соки. Тоді стягалися її тут і там випуклі суглиби і тріскали з гніву, вона ставала тверда й недоступна і не видавала ніяких плодів. Тому, що на ній зеленіло й росло, відбирала поживу – воно слабло й ув'ядало, блідло й переходило поволі, але певно, в окам'янілий стан...

В деяких днях, коли небо прибиралося у синявий шовк, а сонце розходилося самим блискучим золотом, коли тепло все переймало й розпирало, добувалося неначе сило-

міць із землі наверх, – жилося прегарно! Такі дні були милі для Івоніки. Тоді він сам до себе усміхався та приязно розглядався. Переживав сам стан землі й був із нею одним. Знав се, що було любо і збіжжю, і всьому, що піднімалося з неї, особливо ж по дощі. Неначе чув і бачив, як земля з задоволенням розходила, розкошувала, як її соки відсвіжувались і як вона, насичена, віддихала важкими пахощами. В тім її віддиху так і купалося все над нею! Те знали і бджоли його – вони були розумні і проворні, і ані одна не лишилася в такій порі в улію, хіба котра мусила..(О. Кобилянська).

Мовна картина світу розвивається не лише шляхом виявлення і фіксування нових явищ, але і за рахунок поглиблення знань про властивості вже відомих явищ і понять. У цьому контексті значний інтерес представляють пошукові завдання.

Приклади пошукових завдань.

Знаряддя обробітку ґрунту.

1) Яким плугом орали землю в минулому столітті (у сер. ХІХ ст.; 80–90-х роках ХІХ ст.) та напередодні війни 1914 р. (дерев'яний, сабан, саківський, самохід тощо)?

2) Де й ким виготовлявся плуг або де його купували?

3) *Завдання.* Дати детальний опис плугів, з розмірами й місцевими назвами кожної частини й деталі, вказати форму лемеша (прямокутний, трикутний, рівнобедрений тощо). Підібрати малюнки плуга або фото.

4) Який був гряділь у дерев'яному плузі – вигнутий чи прямий і куди вигнутий – уверх чи вбік?

5) Кого запрягали в плуг: коня чи вола (в шлею, в ярмо)? Яка була збруя?

6) Які типи плугів збереглися в наш час?

7) Чи орали різні ґрунти однаковими плугами?

8) Яка ширина борозни та глибина оранки? Чим це регулювалося?

9) Чи були якісь переваги того чи іншого плуга на місцевих ґрунтах порівняно з сучасними знаряддями оранки?

10) Якими знаряддями обробляють ґрунт зараз (трактор, культиватор і т. п.)?

А) Рало

1) У чому полягала особливість орання ралом?

2) Які роботи виконували ралом? Що в нього запрягали?

3) Коли зникло рало як знаряддя обробітку?

Завдання. Описати докладно рало з розмірами й місцевими назвами частин, додаючи малюнки або фотографії.

Б) Соха

1) У чому полягала особливість орання сохою?

2) Які роботи виконувалися сохою? Що в нього запрягали?

3) Коли зникло рало як знаряддя обробітку?

4) Які різновиди сохи вам відомі?

5) *Пошукове завдання.* З яких частин і деталей складалася соха? Дати її детальний опис, додаючи малюнки або фотографії.

В) Сапачка

1) Які місцеві назви може мати сапачка?

2) Які роботи виконувалися сапачкою?

3) Які бувають різновиди сапачок?

Г) Борона

- 1) У чому полягає сутність роботи борони?
- 2) Які інші знаряддя можуть виконувати функції борони?
- 3) Яку конструкцію мала борона?
- 4) Чим визначався прогрес в користуванні бороною?

Завдання. Подати детальний опис борони з місцевими назвами частин і додати малюнок або фотографію.

Д) Драпак

- 1) У чому полягає сутність роботи драпака?
- 2) Які інші знаряддя можуть виконувати функції драпака?
- 3) Яку конструкцію має драпак?

Завдання. Дати опис драпака з усіма частинами й додати малюнки або фотографії.

Подані завдання інтегрують в собі народні звичаї, традиції, хліборобські моральні якості і з'єднують сучасне народу з його минулим і майбутнім. Концепт *земля* у низці понять, які формує свідомий мовний тип фахівця-аграрника, сприяє створенню їх мовної картини світу, яка ґрунтується на народному світобаченні в контексті професійної діяльності.

Таким чином, реалізація лінгвокультурологічного підходу під час вивчення курсу "Українська мова за професійним спрямуванням" фахівцями-аграрниками повинна ґрунтуватися на: засадах етнокультури, системі мовнокультурологічних знань і ціннісних смислів професійної культури, досвіді культуротворчої сільсько-господарської діяльності.

Перспективи подальших розвідок будуть спрямовані на дослідження змісту навчання української мови майбутніх фахівців аграрної галузі.

Кострица Н. Н., д-р пед. наук, доц.

Национальный университет биоресурсов и природоиспользования Украины

Лингвокультурологический подход к обучению украинского языка специалистов-аграриев

Лингвокультурологический подход к обучению украинского языка специалистов-аграриев основывается на признании культурного концепта как базовой единицы культуры. Представлен концепт *ЗЕМЛЯ* как один из самых выразительных культурно-эстетических знаков национальной культуры в контексте сельскохозяйственной деятельности. Определены основные виды заданий по украинскому языку профессиональной направленности, которые формируют национально-языковое сознание специалистов-аграриев.

Ключевые слова: лингвокультурология, лингвокультурологический подход, концептуальная картина мира, языковая картина мира, концепт, ассоциации, метафорическое мышление.

Kostrytzia N. M., Ph.D., Associate Professor

National University of Biological Resources and Environment of Ukraine

Linguoculturological Approach to the Ukrainian Language Instruction in the Class of Agrarian Students

The linguoculturological approach to the Ukrainian language instruction of agrarian specialists is based on the acknowledgment of cultural concept as the basic unit of culture. The concept *GROUND* is represented as one of the most vivid cultural signs of national culture in the context of agricultural activity. Main types of exercises within the training course are pointed out in the context of culturally engaged education.

Key words: linguistic culturology, culturological and linguistic approach, conceptual world model, concept, association, metaphorical thinking.

Література:

1. *Алефиренко, Н. Ф.* Лингвокультурология : ценностно-смысловое пространство языка : учебное пособие / Николай Фёдорович Алефиренко. – [2-е изд.] – М. : Наука, Флинта, 2012. – 288 с.
2. *Воробьев, В. В.* Лингвокультурология (теория и методы) : монография / Владимир Васильевич Воробьев. – М. : Изд-во Рос.ун-та дружбы народов, 1997. – 331 с.
3. *Залевская, А. А.* Психолингвистические исследования : Слово. Текст : Избранные труды / Александра Александровна Залевская. – М. : ИТДГК Гнозис, 2005. – 543 с.
4. *Караулов Ю. Н.* Общая и русская идеография. Основы идеографического словаря русского языка / Юрий Николаевич Караулов. – М. : Наука, 1976. – 335 с.
5. *Кононенко, В. І.* Українська лінгвокультурологія: монографія / Віталій Іванович Кононенко. – К. : Вища шк., 2008. – 327 с.
6. *Красных, В. В.* Этнопсихолингвистика и лингвокультурология: (курс лекцій) / Виктория Владимировна Красных – М. : Гнозис, 2002. – 284 с.
7. *Кубрякова, Е. С.* О концептах, схваченных знаком / Елена Самуиловна Кубрякова // Studia Linguistica XVIII. Актуальные проблемы современного языкознания. – СПб : Политехника-сервис, 2009.– С. 35–39.
8. *Лисиченко, Л. А.* Мовна картина світу та її рівні / Лідія Андріївна Лисиченко // Збірник Харківського історико-філософського товариства : Нова серія. – Т. 6. – Харків, 1998. – С. 129–143.
9. *Манакин, В. Н.* Сопоставительная лексикология : учебник / Владимир Николаевич Манакин. – К. : Знання, 2004. – 327 с.
10. *Маслова, В. А.* Введение в когнитивную лингвистику : учебное пособие / Валентина Авраамовна Маслова. – М. : Наука, Флинта, 2004. – 293 с.
11. *Пименова, М. В.* Предисловие / Марина Владимировна Пименова // Введение в когнитивную лингвистику / [под ред. М. В. Пименовой]. – Вып. 4. – Кемерово, 2004. – 208 с.
12. *Телия, В. Н.* Русская фразеология : Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / Вероника Николаевна Телия. – М. : Школа "Языки рус. культуры", 1996. – 288 с.
13. *Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космогонічні українські народні погляди та вірування /* Георгій Онисимович Булашев. – К. : Довіра, 1992. – 414 с.
14. *Фабіан, М. П.* Етикетна лексика в українській, англійській та угорській мовах / Мирослава Петрівна Фабіан. – Ужгород : Патент, 1998. – 256 с.

Стаття надійшла до редакції 10.04.14